

Impact Factor 6.261

ISSN- 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOW ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

UGC Approved Multidisciplinary international E-research journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Vol. (II)

12 January 2018, Special Issue – 92

Recent Trends In Public Administration : Theories, Practice & Future

Chief Editor

Dr. Dhanraj T. Dhangar
Assist. Prof. (Marathi)

**MGV'S Arts & Commerce college,
Yeola, Dist. Nashik (M.s.) India**

Executive Editor of This Issue

Dr. Bidwe T.S.

Assit. Prof. Head of Dept.
Public Administraion

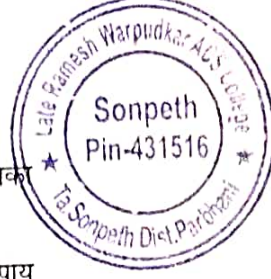
Vasant Mahavidalaya , Kaj, Dist. Beed

SWATIDHAN PUBLICATION

Visit to - www.researchjourney.net

Index

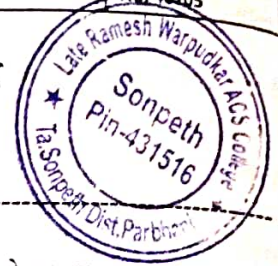

1. पर्यावरणीय आव्हान : समस्या व उपाय	डॉ. सोमवंशी मुक्ता गोविंदराव	7
2. जनसहभागिता एक समस्या	डॉ. प्रकाश रावसाहेब शिंदे	10
3. आपत्ती व्यवस्थापन - संकल्पना	डॉ. दाणे बी.एल.	12
4. आपत्ती व्यवस्थापनात महाराष्ट्र प्रशासनाची भूमिका	प्रा. आकोलकर आशा दगडू	13
5. भारतातील माहिती अधिकारापुढील समस्या	डॉ. जयदेव मोहिते	16
6. अवर्षण एक आपत्ती: कारणे, परिणाम आणि उपाय	प्रा. डॉ. जाधव अशोक काकाराहेब	18
7. Disaster Management	अर्चना भगवानराव काळे	20
8. पर्यावरणीय जलप्रदुषण समस्या एक भौगोलिक अभ्यास	डॉ. बोवडे बी.बी.	25
9. अवर्षण एक नैसर्गिक आपत्ती	डॉ. जयदीप रामकृष्ण सोळुंके	28
10. आपत्ती व्यवस्थापन : एक प्रशासकीय आव्हान	प्रा. डॉ. नंदकुमार एन कुंभारीकर	33
11. पर्यावरणीय आव्हानावर शाश्वत विकास हाच मार्ग	प्रा. डॉ. गंगणे जीवन सुदामराव	35
12. लोकप्रशासनातील पारदर्शकता; माहितीचा अधिकार विशेष संदर्भ	प्रा. डॉ. वैशाली शेषराव पेरके	37
13. आपत्ती व्यवस्थापन आणि मानव संरक्षण : एक अभ्यास	प्रा. जी.एन. सोनवणे	41
14. पर्यावरणीय आव्हान	प्रा. डॉ. चव्हाण बी.एम.	43
15. प्रशासकीय संस्कृती	प्रा. डॉ. बी.आर. कतुरवार	46
16. Concept of Ombudsman (Lokpal)	Mr. Mahesh Jaiwantrao Patil	51
17. Environment protection – A legal and judicial perspective	Smt. Pradhnya P. Sawarkar	55
18. Theory and Practice of Public Administration in Globalized Era	Dr. M. C. Pawar	58
19. Origin Of Public Private Partnership	Dr. Bhagwansing M. Bainade	62
20. Concept of E-Governance	Dr. Meer Bashrat Ali	66
21. जागतिक लोकसंख्येची वाढ आणि पर्यावण	डॉ. विठ्ठल शंकरराव देशमुख	69
22. एनआरएचएम अंतर्गत जननी शिशु सुरक्षा कार्यक्रमांमध्ये टोल फ्री क्रमांक (Referral Transport) सेवेची भूमिका	प्रा. संजय मारोतराव देवडे	70
23. दुष्काळाची कारणे आणि उपाय	प्रा. डॉ. एस. जी. गव्हाणे	73
24. लोकप्रशासनातील नवीन संकल्पना आणि सिध्दांत	प्रा. डॉ. भगवान श्रीपती सांगळे	75
25. नोकरशाहीचे प्रकार (Types of Bureaucacy)	प्रा. डॉ. उलगडे लक्ष्मण काशिनाथ	78
26. माहिती तंत्रज्ञान आणि प्रशासकीय बदल	प्रा. डॉ. वसंत पांडुरंग सरवदे	81
27. भारतीय परिप्रेक्ष्यातून सु-शासन	प्रा. व्ही. ए. गायकवाड	83
28. माहिती तंत्रज्ञानाचा लोकप्रशासनावरील परिणाम : ई-शासन	प्रा. डॉ. संजय कांबळे	86
29. सायबर सुरक्षितता	प्रा. डॉ. उर्मिला गोविंद रेड्डी	88
30. लोकप्रशासनातील नवप्रवाह आव्हाने आणि संधी	प्रा. डॉ. अमोल काळे	92
31. भारतातील आपत्ती व्यवस्थापन प्रशासन	डॉ. गजानन चिट्टेवाड	94
32. खाजगीकरण व लोकप्रशासन	डॉ. प्रतिभा श. उन्हाळे	97
33. सुशासनासाठी माहिती अधिकार	प्रा. डॉ. कालिदास दिनकर फड	100
34. पर्यावरणाचा सजीवांच्या आरोग्याशी संबंध एक विश्लेषण.	प्रा. प्रकाश खुळे	102

अवर्षण एक आपत्ती: कारणे, परिणाम आणि उपाय

प्रा. डॉ. जाधव अशोक काकासाहेब

कै. रमेश वरपुडकर महाविद्यालय, सोनपेठ जि. परभणी

देशाला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर आज पर्यंत महाराष्ट्राने अनेक कोरड्या दुष्काळांचा सामना केला. मराठवाड्याच्या तर ते अंगवळणीच पडले आहे. सध्या मराठवाड्यात 1972 पेक्षाही भयंकर दुष्काळ आहे. मराठवाडा समुद्र सपाटीपासून उंचावर असल्या कारणाने येथे अलिकडील दोन दशकात जेमतेम पर्जन्यवृष्टी होत असल्याचे दिसून येते. त्यातच मोठ्या प्रमाणात वृक्षतोड, पाण्याचा उपसा, पाण्याचा अनियंत्रित व अनियमित, चुकीच्या पद्धतीने वापर इ. कारणाने पाण्याचे संकट दिवसेंदिवस भयंकर रूप धारण करित आहे. पाण्याच्या पाण्याचा अभाव, चान्याचा अभाव, रोजगाराचा अभाव यामुळे मानवी जीवन जासून गेलेले आहे. 1972 साली यापेक्षाही वाईट दुष्काळ पडलेला होता. त्यावेळी पिण्यासाठी पाणी होते परंतु पिके करपून गेली होती. आजचे चिज फार वेगळे आहे. विहिर आणि कुपनलिकेच्या सहाय्याने मानवाने जमीनीतील पाण्याचा मोठ्या प्रमाणात उपसा केला आणि पर्जन्यवृष्टी कमी अशी स्थिती निर्माण झालेली आहे. त्याचे कारण म्हणजे स्वतःचे पोट भरण्यासाठी मानवाने जमीनीचे पोट सतत रिकामे करण्याचे षड्यंत्र रचले. 2015-16 व 2018-19 चा दुष्काळ आता पुन्हा 1972 च्या दुष्काळाच्या आठवणी ताज्या करित आहे. परंतु आता गुणात्मक फारच बदल झाला आहे. त्याकाळी लोक जमीनीतील पाणी वर आनण्यासाठी प्रयत्न करित होते. तर आता जमीनीतही पाणी नाही. मग पाणी आनावे कोठून असा प्रश्न निर्माण झाला आहे.

उद्देश:- प्रस्तुत शोधनिबंध खालील उद्देशाला अनुसरून लिहिण्यात आला आहे.

- 1) पाण्याचे महत्व जानून घेणे.
- 2) अवर्षणाचा अर्थ समजून घेणे.
- 3) अवर्षणाची कारणे व परिणामाचा शोध घेणे.
- 4) अवर्षणावरिल उपाय योजनांचा शोध घेणे.

अभ्यास पद्धती :-

प्रस्तुत शोधनिबंध लिहिण्यासाठी दुय्यम साधनसामग्रीचा अवलंब करण्यात आला आहे. यात संदर्भ ग्रंथ, मासिके, पाक्षिके, दैनिक वर्तमान पत्रे व संकेत स्थळांचा अवलंब करण्यात आला आहे.

आज जगाला भेडसावत असलेल्या समस्येपैकी अवर्षण ही एक मोठी समस्या आहे. पर्यावरणातील मानवी हस्तक्षेपामुळे अवर्षणासारखी समस्या निर्माण झाली आहे. गेल्या काही वर्षातील वृक्षतोड, जागतिक तापमान वाढ, गारपीठ, वादळ अशा समस्या निर्माण झाल्या. वातावरणातील बदलामुळे तापमानात अनियमितता निर्माण होवून पर्जन्यमानात अचानक घट झाली. त्यातून कोरडा दुष्काळ हे संकट सातत्याने समोर येत आहे. मानवी कृत्यातून नैसर्गिक असमतोल वाढला. पावसात घट होवून अन्न-पाण्याची समस्या निर्माण होते या स्थितीला अवर्षण असे म्हणतात. भविष्यात पाण्यासाठी महायुद्ध होईल असे भाकि त अनेक अभ्यासकांनी केले आहे. युनोच्या आकडेवारीनुसार जगातील पाण्याचा वापर दर 20 वर्षांनी दुप्पट होत आहे. 2040 पर्यंत पाण्याची मागणी उपलब्ध साठ्यापेक्षा 30 % अधिक असेल असा अंदाज आहे. तेव्हा हा फरक कसा भरून काढावा हा प्रश्न आहे. यामुळे अलिकडे पाण्याचे खाजगीकरण वाढत आहे. 1995 पासून जागतिक बँकेने आर्थिक मदत देण्यासाठी पाण्याचे खाजगीकरण ही अट घातली. म्हणजे, ज्या देशाला जागतिक बँकेकडून आर्थिक मदत हवी असेल त्या देशातील पाणी साठ्यावर जागतिक बँकेचा हक्क असेल असे धोरण अवलंबीले गेले. नैसर्गिक पाण्याचा व्यापार होईल, त्याला मक्तेदारीचे स्वरूप येईल अशी भिती निर्माण होत आहे. त्यातून मानवाचा पाण्यावरील नैसर्गिक हक्क नाकारला जाण्याची भिती आहे. तेव्हा मुबलक पाणी साठा वाढविण्यासाठी जागरूक शासन, प्रशासन व नागरिकांकडून प्रयत्न होणे आवश्यक आहे. त्यावरच मानव, पशू, पक्षी, वृक्ष, वनस्पती यांचे जीवन अवलंबून आहे.

अर्थ:- अवर्षण म्हणजे पाण्याचा तुटवडा होय. वनस्पती, मानव, पशु पक्षी व पिके नष्ट होण्याइतका प्रदुर्घ असलेला कोरडा काळ म्हणजेच अवर्षण होय. अमेरिकेतील एखाद्या भागात सलग 21 दिवस त्या भागातील त्या काळातील सरासरी पावसाच्या 30 % पाउस पडल्यास अवर्षण असे म्हटले जाते.

अवर्षणाची कारणे :-

अवर्षणासंदर्भातील व्याख्या भिन्न असल्यामुळे प्रदेशानुसार अवर्षणाची कारणेही भिन्न असू शकतात. ती पुढील प्रमाणे आहेत.

- 1) **अति वृक्षतोड** - वातावरणाला बाष्प पुरवणारा वृक्ष हा एक महत्वाचा दुय्यम स्रोत आहे. पृथ्वीवरिल ज्या प्रदेशात वृक्ष व वनस्पती अधिक असते त्याचे बाष्पीभवन होवून ते पर्जन्यमानास पोषक ठरते. परंतु वृक्ष, जंगल व वनस्पतीची तोड मानवी क्रियामुळे मोठ्या प्रमाणात झालेली आहे. त्यामुळे वातावरणात वृक्ष व वनस्पतीद्वारा होणाऱ्या बाष्पाचा पुरवठा कमी होवून पावसाचे प्रमाण कमी झाले आहे.
- 2) **ओझोनचा न्हास** - पृथ्वीपासून जवळपास 40 कि.मी. उंचीवर ओझोन वायुचा थर असतो. तो पृथ्वीवरिल सजीवांचे सुर्याकडून येणाऱ्या अतिनील (ultraviolet radiation) किरणांपासून संरक्षण करित असतो. हा ओझोन वायूचा थर वाढत्या औद्योगिकरण व त्यातील रासायनिक पदार्थांच्या हवेतील उत्सर्जनामुळे कमी होत आहे. त्यामुळे जमीनीवरिल तापमानात वाढ होत आहे. त्याचा निसर्ग चक्रावर प्रतिकूल परिणाम होवून पर्जन्यवृष्टी कमी होत आहे.

- 3) सिंचनाचा अभाव - निसर्गाला मानवाकडून मोठ्या प्रमाणात धोका निर्माण झाला आहे. वृक्षतोड, औद्योगिकरण, हवा प्रदूषण यामुळे पर्जन्यमानात अडथळे निर्माण होतात. पर्जन्यवृष्टी कमी आणि सिंचनाचा अभाव असे चिज पहावयास मिळते. पावसाचे बहुतांश पाणी समुद्राला जावून मिळते. जल सिंचन नसल्यामुळे बाष्पाचे प्रमाण कमी होवून बऱ्याच भागातील अवर्षणात वाढ होत आहे.
- 4) पाण्याचा अति वापर - ग्रामीण भागाच्या तुलनेत शहरी भागातील पाण्याचा वापर अधिक आहे. जसे, मिनरल वॉटर, औषध निर्मिती, मद्य निर्मिती, शौचगृह इ. साठी पाण्याचा वापर केला जातो. तसेच शेतीसाठी पाण्याचा वापर हा अनियंत्रित व अशास्त्रीय पद्धतीने केला जातो. त्यामुळे बहुतांश पाणी वाया जाते.
- 5) पाण्याचा अति उपसा - वोअरवेलमुळे जमीनीतील पाण्याचा उपसा अधिक प्रमाणात होत आहे. त्यामुळे भू-जल पातळी आणखी खाली गेलेली आहे. पावसाच्या पाण्याचे बाष्प न होता व जमीनीवर न थांबता ते पाणी सरळ जमीनीत उतरत आहे. त्यामुळे अवर्षणात वाढ होत आहे.

अवर्षणाचे परिणामः -

- 1) दुष्काळ - अवर्षणामुळे लोकांना भयंकर दुष्काळाला सामोरे जावे लागते. अशा परिस्थितीत लोकांना अन्न-पाणी मिळणे कठिण जाते. त्यामुळे विविध प्रकारच्या गुन्हेगारी समस्या निर्माण होवून प्रशासनावर ताण येतो.
- 2) भू-जल पातळी खालावते - अवर्षण काळात बाष्पाचे प्रमाण वाढते त्यामुळे जमीनीवरिल व जमीनीतील पाण्याचे प्रमाण कमी होत जाते. ते भरून निघण्यास अति पावसाची गरज भासते.
- 3) शेती उत्पादनात घट - पाणी टंचाईने पिक लागवडीखालील क्षेत्रात घट होते. अन्न-धान्याच्या उत्पादनात घट होते. परिणामी शेतकरी आत्महत्येत वाढ होण्याची भिती निर्माण होते.
- 4) शेतीपुरक व्यवसायास धोका - अवर्षणामुळे शेती पुरक व्यवसाय जसे, दुग्ध व्यवसाय, कुक्कूटपालन व लहान प्रक्रिया उद्योग धोक्यात येतात. कारण पाण्याशिवाय शेती पुरक व्यवसाय करता येत नाहीत.
- 5) औद्योगिक उत्पादनात घट - कोणताही उद्योग पाण्याशिवाय चालू शकत नाही. औषध निर्मिती, मद्य निर्मिती, मिनरल वॉटर यासाठी पाण्याची गरज असते. परंतू अवर्षण काळात अशा उद्योग-व्यवसायाच्या उत्पादनात घट होते.
- 6) जलवाद - जेथे सिंचनाच्या सुविधा आहेत त्या पाण्यासाठी सातत्याने वाद होतात. जसे मराठवाड्यात मागील 20 वर्षात 3 वेळा क रेडा दुष्काळ पडला. त्यावेळी जायकवाडी व धनेगाव धरणाचे पाणी मराठवाड्याला मिळावे म्हणून अनेक वेळा वाद झाले.
- 7) अन्न-धान्याची आयात - अवर्षण काळात अन्न-धान्याची आयात करावी लागते. त्यासाठी अधिक पैसा खर्च करावा लागतो. तो पैसा जनतेवरिल विविध करांच्या माध्यमातून वसूल केला जातो. त्यामुळे जनतेवर आर्थिक भार पडतो.
- 8) संपत्तीची मक्तेदारी - अवर्षण काळात गरिब लोकांना शेती करणे व पशुधन संवर्धन करणे कठिण जाते. अशावेळी लोक जीवन जगण्यासाठी आपली संपत्ती विक्रीस काढतात. तेव्हा समाजातील भांडवलदार वर्ग त्याचा गैर फायदा घेवून कमी दराने भ्रमसाठ संपत्ती जमा करतो.
- 9) जनजीवन विस्कळीत - अवर्षणाचा प्रतिकूल परिणाम जनजीवनावर होतो. पर्वावरण, शेती, प्राणी, पक्षी यावर वाईट परिणाम होतो. नैसर्गिक संतुलनात अडथळे निर्माण होतात.

उपाययोजना -

- 1) अवर्षणग्रस्त भागात वृक्ष लागवड व संवर्धन मोहिम राबविण्यात यावी.
- 2) वन संवर्धन कायद्याची कठोर अंमलबजावणी करावी.
- 3) नदी, तलाव, धरणे बांधून जलसिंचनात वाढ करण्यात यावी. जलयुक्त शिवार व वॉटर बँक सारखे प्रकल्प राबविण्यात यावेत.
- 4) बारमाही पाण्यासाठी नदीजोड प्रकल्प राबविण्यात यावा.
- 5) शतकन्यांनी ठिवक सिंचन, तुषार सिंचन व ड्रिप अशा पाणी बचत करण्याच्या साधने व पद्धतीचा अवलंब करावा.
- 6) उद्योग, व्यवसाय व शहरी भागातील पाण्याचा नियोजनबद्ध वापर करावा.
- 7) अवर्षणाविषयी जनजागृती करण्यात यावी, कुन्हाड बंदी व चराई बंदी करण्यात यावी.

संदर्भ-

- 1) Dr. Ippar R.K.- Disaster Management, Harshwardhan Publications Pvt. Ltd. Limbaganesh
- 2) प्रा. डॉ. प्रकाश शिंदे, प्रा. शेख एम. एच. - आपत्ती व्यवस्थापन व अशासकीय संघटनांचे प्रशासन, अरूणा प्रकाशन, लातूर
- 3) डॉ. घोरमोड के. यु. डॉ. घोरमोड कला- आपत्ती व्यवस्थापन
- 4) देसाई दत्ता-जलयुद्ध की जलक्रांती? लोकवाडमगृह, मुंबई
- 5) पठारे व चाकणे- आपत्ती व्यवस्थापन, डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे
- 6) लोकराज्य

PRINCIPAL

Late Ramesh Warpudkar (ACS)
College, Sonpeth Dist. Parbhani

